

maltestamentlige redaktørerne medvetet byggede in i själva kanon.

Chapman avslutar med en kort receptionskritisk översikt: Hur har Israels kanon tagits emot? Inte sällan kan en överbetoning på antingen lagen eller profeterna skönjas, med en motsvarande försummelse av körens andra huvudröst och en teologisk obalans (ur Gamla testamentets perspektiv) som följd. Lagen och profeterna utgör tillsammans en dialektisk helhet där båda var avsedda att vara jämnviktiga och kompletterande kapitel i en samlad berättelse om Israels Gud. I den svenska kontexten, där lag och evangelium-dialektiken har präglat mycket av det teologiska landskapet, väcker Chapmans bok övergripande frågor av intresse för kyrkan såväl som för akademien.

James Starr

Anders Runesson: *The Origins of the Synagogue. A Socio-Historical Study (Coniectanea Biblica, New Testament Series 3)*. 573 sid. Almqvist & Wiksell International, Stockholm 2001.

I løbet af de sidste få år er der publiceret den ene nye antologi og monografi efter den anden om de jødiske synagoger i antikken. Det er midt i denne rivende udvikling og levende debat, Anders Runessons (AR) doktorafhandling hører hjemme. ARs afhandling er et (alt for) digert værk på 573 sider om et højest umoderne emne: synagogens oprindelse. Og det er just denne afhandlings første fortjeneste, at dens forfatter vover at trodse et akademisk tabu, som i de sidste små 100 år har skræmt nye bibelforskere fra at stille spørgsmål om historisk oprindelse. Det er derfor befriende, at en ung svensk forsker gør sig fri af autoriteternes *anathêmata* og frejdigt giver sig i kast med det «forbudte». Uden mod til at træde op mod etableret akademisk smag, mode og magt, intet nybrud i forskningen!

ARs arbejde er bygget op i seks kapitler og en række tillæg: 1) en introduktion, som præsenterer afhandlingens problemer, formål, metoder, perspektiver, disposition og terminologi; 2) en grundig fremstilling af synagogeforskningens historie; 3) en udførlig præsentation på grundlag af alt tilgængeligt kildemateriale af synagoge-institutionen i Palæstina og diasporaen i det 1. århundrede e.v.t.; 4) afhandlingens kernestykke om synagogens oprindelse i Palæstina; 5) en vægtig parallel om den samme institutions oprindelse i diasporaen og 6) et afsluttende kapitel med en rekonstruktion af de afgørende stadier i synagogens udviklingshistorie. Dertil kommer en afdeling med kort, planer og fotografier, en utilfredsstillende kort note om forkortelser og oversættelser, en omfattende bibliografi, en liste over illustrationer,

registre over de anvendte skriftlige kilder samt et (alt for) kort sag- eller emneregister.

I introduktionen gør AR meget ud af sine teoretiske forudsætninger og metodologiske refleksioner, idet han især understreger vigtigheden af at definere, hvad man forstår ved en «synagoge» og andre centrale termer. Både her og andre steder fremhæver AR, at selve termen «synagoge» i kilderne i den undersøgte periode ikke anvendes med en klar og veldefineret betydning, men derimod er åben og tvetydig. I kap. 2 leverer AR den første udførlige og tilbunds gående beskrivelse og analyse af synagogeforskningens historie, hvilket i sig selv er en præstation af betydelig værdi.

I kap. 3 analyseres de skriftlige kilder og det arkæologiske materiale, der belyser «synagogen» såvel i Palæstina som i diasporaen. Herunder kortlægges den græske, latinske og hebraiske terminologi, som kilderne anvender, når de taler om «synagogen». Det konstateres, at kildematerialet både i Palæstina og i diasporaen vidner om, at der før år 70 e.v.t. eksisterede offentlige bygninger, som betegnes som «synagoger», og hvori flere forskellige offentlige aktiviteter fandt sted. AR betoner, at den berømte skildring af Jesus i synagogen i Nazareth i Luk 4,16–30 er i overensstemmelse med dette materiale.

Kap. 4 er afhandlingens længste og vigtigste. Her knytter AR til ved Lee Levines hypotese, at «synagogens» oprindelse skal findes i de offentlige aktiviteter, som fra gammel tid foregik i enhver bys rummelige portanlæg. Hertil knytter AR en omfattende undersøgelse tekster i Den Jødiske Bibel (GT), som vidner om «offentlig oplæsning» af «loven». AR forsøger at argumentere for, at samlingen af «loven» (Torahen, dvs. først Deuteronomium og senere hele Pentateuken) fandt sted i persisk tid og, vel at mærke, på perserkongens initiativ. Hvis nogen skulle spørge, hvor «synagogen» er blevet af i dette kapitel, kan AR svare, at det netop er i den af den persiske regering autoriserede offentlige oplæsning *i byporten* af de fem mosebøgers «lov», at vi finder oprindelsen til «synagogen», som altså her primært defineres som en offentlig forsamling, for hvilken Torahen oplæses. En anden tekst, som vidner om «synagogens» fremvækst i persisk tid, er 2 Krøn 17,7–9. En tredje «forløber» finder AR i Sir 51,23, hvor han tolker «lærdommens hus» bogstaveligt som en bygning. Den berømte Theodotos-indskrift og enkelte tekster hos Filon vidner om, at det græske ord *synagogê* blev anvendt om den institution, som havde oplæsningen af og undervisningen i Torahen som sit centrum. Samtidig antager AR, at denne oplæsning i hellenistisk tid ophørte med at være officiel og statsligt kontrolleret, og i stedet blev decentraliseret og «non-official», idet nu lokale forsamlinger («foreninger») havde overtaget ansvaret for

undervisningen. Som eksempler på sådanne forsamlinger nævner AR Qumran-samfundet og farisæerne. AR finder således «synagogens» oprindelse i Palæstina. Den har sit udgangspunkt i de officielle statslige oplæsninger af Loven for folket i persisk tid (ca. 450 f.v.t.), og den udvikler sig videre, da disse i hellenistisk tid udviklede sig til uofficielle «foreninger», som efterhånden fik sine egne bygninger. Omkring vor tidsregnings begyndelse var «synagoge» således et *diverse phenomenon*, idet ordet kunne betegne en offentlig landsbyforsamling, en bygning indrettet hertil, en «semi-offentlig» forsamling og bygninger eller pladser, som denne anvendte. Funktionen kommer således først, mens bygningen følger senere.

I kap. 5 undersøger AR «synagogens» udvikling i diasporaen. Han søger at påvise, at jødiske helligdomme uden for Judæa indtil hasmonæisk tid var «templer», hvor man foretog ofringer. I en ekskurs søger AR at påvise, at også det græske ord *proseuchê* refererer til sådanne templer. Indtil omkring 200–150 f.v.t. foregik der i disse templer ingen oplæsning af Torahen, men derefter førte jødiske immigranter fra Palæstina og Septuagintas tilblivelse til, at denne skik også trængte frem i diasporaen, specielt i Ægypten. Templerne her blev derefter bygget om og indrettet til Torah-læsning. I diasporaen dukkede samtidig frivillige foreninger op som Filons «terapeuter», og sådanne foreninger kunne betegnes som «synagoger» i betydningen «forsamlinger». I diasporaen foregik der således en generel udvikling fra «templer» til «*proseuchê*-synagoger».

Endelig tegner AR i kap. 6 et billede af «synagogens» udvikling i Palæstina og diasporaen. Mens udviklingen i diasporaen gik fra «templer» til «bedehuse», gik den i Palæstina fra offentlige, centrale forsamlinger, samlet om oplæsning af Torahen, til lokale og halvoffentlige forsamlings samlingssteder og — bygninger. De to udviklingsprocesser påvirkede hinanden, idet den offentlige oplæsning af Torahen, brede sig fra Palæstina til diasporaen, mens forsamlingsbygningerne måske brede sig fra diasporaen til Palæstina. Det betyder, at hovedkriteriet på en «synagoge» i hellenistisk-romersk tid var den offentlige oplæsning af og undervisning i Torahen. Samtidig var «foreningstanken» afgørende for «synagogens» udvikling, da det var sådanne jødiske «foreninger», som i diasporaen bar udviklingen af «synagogen» frem til den samme forenings Torah-oplæsningssted, mens «foreningerne» i Palæstina som bærere af «synagogen» stod ved siden af lokalforsamlingerne.

Det vigtigste resultat af ARs omfattende undersøgelse er, at «synagogen» i hellenistisk-romersk tid var en historisk, dvs. en foranderlig størrelse, som først fandt sin definitive form i det 3.–4. århundrede

e.v.t., da farisæisk inspirerede rabbinere erobrede magten over alle jødiske forsamlinger og «synagoger» og ensrettede dem, både ideologisk og liturgisk. Et andet vigtigt resultat er, at «synagogen» — også terminologisk — udviklede sig forskelligt i Palæstina og i diasporaerne. Dertil kommer, at «synagogen» var et tvetydigt fænomen, eftersom «den» både var en forsamling af mennesker og «rammen» derom, som efterhånden udviklede sig fra en plads til en bygning. AR fremhæver desuden, at selv om oplæsning af og undervisning i Torahen var konstituerende for «synagogen», så kan også andre aktiviteter i den samme forsamling betegnes som «synagogale», fx politiske forhandlinger, juridiske processer, indtagelse af måltider o.a. Endelig slår AR med rette fast, at «synagogen» som forsamling var en variant af den hellenistisk-romerske frie association eller forening og som sådan et karakteristisk hellenistisk-romersk fænomen.

Af disse og andre grunde finder jeg, at ARs velskrevne afhandling er et vægtigt bidrag til vor tids synagogeforskning, og at den sandsynligvis vil komme til at spille en rolle i den fortsatte videnskabelige diskussion. Skulle jeg kritisere noget hos AR, er det afhandlingens umådeholdne omfang (mange gentagelser), som til dels skyldes unødvendige ekskurser om fx ritualanalyse og persisk imperiepolitik. Desuden savner jeg udførlige analyser af flere af de centrale tekster i kildematerialet. Mens AR fx på udmærket vis gennemgår Luk 4,16–30 og Filons traktat *Flaccus* 48–49, savner jeg en samlet analyse af især *Vita*, hvor Josefus — vel at mærke *en passant* — giver en usædvanlig og interessant beskrivelse af, hvad der foregik i «bedehuset» (*prosuchê*) i Tiberias i år 66–67 e.v.t.

Per Bilde

Bengt Holmberg: *Människa och mer: Jesus i forskningens ljus*. 233 sid. Arcus, Lund 2001.

Holmbergs bok är ett välkommet svenskt bidrag till den historiska Jesusforskningen. Boken har tre huvuddelar: den första innehåller fyra socialantropologiskt färgade essäer; den andra diskuterar Jesu självförståelse; den tredje utvidgar en tidigare publicerad översikt av Jesusforskningens historia. I stort håller boken en populärvetenskaplig ton, men även forskare av facket finner mycket matnyttigt. Inte minst är det intressant att se vilka val H träffar, t.ex. i frågor om skattetryck och skuldsättning, Galileens judiska historia, eller identifikationen mellan fariséer och *haberim*. Tyvärr saknas ibland svar på *varför* H väljer en viss linje, vilket gör att lekmannen/kvinnan kan tro att H:s tolkningar är forskarkonsensus.